

**СИСТЕМА ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ МАЛИХ ФОРМ
ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ**

Міжнародною спільнотою як основні напрями сталого сільського розвитку визнано забезпечення реалізації багатофункціональної ролі сільського господарства, розвиток людських ресурсів, вдосконалення сільськогосподарського виробництва, підвищення його ролі в соціально-економічному і екологічному розвитку сільської місцевості. Зокрема, задекларовано, що державна допомога надається малим і середнім підприємствам, які займаються виробництвом, переробкою та розміщенням на ринку сільськогосподарської продукції [1, с. 1-15]. Саме малі форми господарювання відіграють вирішальну роль у створенні нових робочих місць, краще орієнтовані на підтримання місцевого сільського розвитку, а отже, є чинником соціальної стабільності та економічного розвитку. Різні аспекти проблем функціонування та розвитку особистого сектора сільського господарства досліджували В. Збарський, П. Макаренко, О. Онищенко, О. Попова, І. Прокопа, І. Свиноус, Л. Шепотько, О. Шпичак, В. Юрчишин. Водночас складність та багатогранність існуючих проблем зумовлює необхідність подальшого дослідження питань, пов'язаних з конкретними механізмами підтримки розвитку господарств населення.

У Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» серед основних пріоритетів цієї політики (ст. 3) передбачено створення рівних умов для функціонування різних організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі й державну підтримку розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва на основі кооперації та інтеграції [2, с. 11-12]. У Законі «Про особисте селянське господарство» від 2003 р. у ст. 10 записано, що державна підтримка цієї форми господарювання здійснюється відповідно до загальнодержавних і регіональних програм за рахунок державного і місцевих бюджетів. У порядку, визначеному цим законом, Кабінет Міністрів України, відповідно до загальнодержавних програм, щорічно при підготовці державного бюджету повинен передбачати відповідні кошти на підтримку особистих селянських господарств, а органи виконавчої влади та місцевого самоврядування відповідно до регіональних програм мають передбачати кошти на їх підтримку в проектах місцевих бюджетів.

Проте за час, що пройшов після прийняття Закону України «Про особисте селянське господарство» спеціальна програма підтримки розвитку цих господарств так і не була прийнята, а в загальній сукупності заходів державного регулювання розвитку агропродовольчого комплексу малим формам господарювання не відведено належного місця. Як справедливо зазначають О.М. Бородіна та І.В. Прокопа, «сектор господарств населення, де виробляється приблизно 60 % валової продукції сільського господарства, практично не одержує державної допомоги, ні матеріальної, фінансової, ні інституційної» [3, с. 84].

В дослідженнях, присвячених державній підтримці аграрної сфери виділяється два етапи еволюції протекціоністської політики щодо сільського господарства. Перший, до 2000 р., відзначається намаганням використати адміністративні важелі регулюючого впливу – контроль за цінами, державні закупівлі, обмеження на експорт і імпорт певних товарів тощо. Після 2000 р., поряд із заходами загального характеру, наприклад фінансуванням закладів вищої аграрної освіти чи наукових досліджень дедалі більше практикується пряма бюджетна підтримка суб'єктів господарювання – дотування виробництва продукції, пільгове кредитування, часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки і т.п. При цьому постійно зростали бюджетні видатки на підтримку сільського господарства загалом: середньорічна їх сума у 2000-2004 рр. становила 1 млрд. грн.; у 2005 р. вона збільшилась удвічі і досягла 2 млрд. грн., у 2006 р. – 6,6, у 2007 р. – 8,1 млрд. грн. [4, с. 45-46]. У 2008 р. ці видатки перевищили 10 млрд. грн.

Аналізуючи реальну практику реалізації державної підтримки аграрного сектора, дослідники відзначають непрозорість механізмів розподілу та недоступність одержання бюджетних коштів не лише для майже всіх господарств населення, але й для значної частини сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств; ця підтримка зорієнтована в основному на великотоварне виробництво.

Що ж стосується окремої підтримки розвитку господарств населення, то у ній доцільно передбачити специфічні, найбільш характерні для цього сектору форми. Ними мають бути підтримка процесів кооперації; диверсифікації зайнятості і доходів членів особистого селянського господарства, які не мають іншого місця роботи; здійснення заходів зі збереження агроландшафтів і навколишнього середовища та підтримки садівництва і городництва.

Щодо цього становить інтерес досвід Росії з реалізації Пріоритетного національного проекту „Розвиток АПК” у 2005-2006 рр., який з 2008 р. трансформувався в Державну програму розвитку сільського господарства і регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства на 2008-2012 рр. Саме у національному проекті «Розвиток АПК» було виокремлено як пріоритетний напрям «Стимулювання розвитку малих форм господарювання в агропромисловому комплексі».

Досвід показує, що в різних країнах цілі підтримки малих форм господарювання різні; ними є: нарощування виробництва сільськогосподарської продукції в певному періоді (зокрема, в Росії); переважне виконання соціально-екологічних функцій (у частині країн-членів Європейського Союзу); формування бази становлення повноцінного фермерства. Безперечно, ці цілі взаємопов'язані, реалізуються одночасно, разом з тим вибір як пріоритетної однієї з них визначає стратегії поведінки.

Щодо виконання переважно соціально-екологічних функцій, то, наприклад, у Польщі після вступу в ЄС підтримувалася категорія напівтоварних господарств у рамках програми розвитку сільських територій. Формою допомоги була щорічна разова премія протягом 5 років. Підтримка саме малих форм господарювання є особливо доцільною в окремих регіонах – з несприятливими умовами господарювання, з певними обмеженнями з метою збереження сільськогосподарської діяльності, соціального контролю за територією, підтримання навколишнього середовища, а також з метою організації виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції, розвитку аграрного туризму.

Стратегія підтримки господарств населення з метою формування бази становлення повноцінного фермерства має включати активне стимулювання ідентифікації й реєстрації окремих з них як фермерських господарств. На нашу думку, в Україні на нинішньому етапі вагомим є насамперед підтримка розвитку господарств населення з погляду виконання ними соціо-екологічних функцій та становлення частини з них як фермерських господарств, хоча актуальним залишається і виробництво окремих видів продукції, зокрема тваринницької, плодоовочевої, органічного землеробства тощо. Особливо потребує правового урегулювання надання можливості, за прикладом Росії, реєстрації фермерського господарства не лише як юридичної особи, що має місце в Україні, а й без утворення юридичної особи – в якості індивідуального підприємця. Цілком очевидно, що стимули до легалізації та реєстрації фермерських господарств, принаймні на початкових етапах, повинні бути досить вагомими з тим, щоб переважити втрати від оподаткування доходів, позбавлення різноманітних субсидій та інших видів соціальної допомоги, якими можуть скористатися нині власники розширених особистих селянських господарств без легалізації. Можливо доцільно періодично реалізовувати бюджетну програму підтримки розвитку новостворених фермерських господарств.

Щодо цього становить інтерес досвід Білорусі, де згідно з постановою уряду, яка вступила в силу з 1 січня 2009 р., збільшено розмір субсидії сільським безробітним при організації ними підприємницької діяльності, у тому числі селянського (фермерського) господарства, до 15 розмірів прожиткового мінімуму. Розмір субсидії майбутнім фермерам залежатиме від місця проживання: якщо в сільській місцевості, то 15; в малих містах і населених пунктах з стабільно високим рівнем безробіття – теж 15, в інших випадках – 11 розмірів прожиткового мінімуму [5].

Світовий досвід державного регулювання малих форм господарювання свідчить про те, що воно здійснюється за наступними напрямками: 1) фінансова підтримка; 2) залучення до системи державного страхування; 3) інтеграція дрібних форм господарювання з крупними виробничими структурами; 4) заохочення до кооперування; 5) підтримка садівників і городників як особливої категорії господарств населення. Усе це супроводжується «м'якими» заходами легалізації господарюючих суб'єктів, добровільного входження їх у формальний сектор економіки і зайняття в ньому притаманної їм ніші.

Щодо фінансової підтримки, то значний досвід нагромаджено зокрема у Росії. Основними заходами, які здійснюються там в межах підтримки малих форм господарювання, є:

1) компенсація частки витрат на сплату відсотків за кредитами, отриманими в російських кредитних організаціях і сільськогосподарських споживчих кредитних кооперативах на розвиток виробництва сільськогосподарської продукції особистими підсобними господарствами, селянськими

(фермерськими) господарствами, сільськогосподарськими споживчими кооперативами (селянські (фермерські) господарства в Росії відносяться до малих форм господарювання з відповідними пільгами, в Україні – до категорії нефінансових корпорацій або підприємницького сектора.);

2) розвиток мережі сільськогосподарських споживчих кооперативів (за цим напрямом передбачена найбільша сума коштів);

3) розвиток (створення) системи земельно-іпотечного кредитування, видача кредитів під заставу земельних ділянок.

Для малих форм господарювання передбачено два види кредитів:

на поточні цілі, цілі сезонного характеру (термін до 2-х років). Загальна сума кредитів у цьому випадку не повинна перевищувати для ОПГ 300 тис. руб., для селянських (фермерських) – 5 млн. руб., для сільськогосподарських споживчих кооперативів – 15 млн. руб.;

на інвестиційні цілі (термін до 5 років). Загальна сума для ОПГ не повинна перевищувати 700 тис. руб., для селянських (фермерських) господарств – 10 млн. руб., максимальна сума кредиту на один кооператив – 40 млн. руб.

Громадянам, які ведуть ОПГ, індивідуальним підприємцям, селянським (фермерським) господарствам надаються також субсидії на підтримку тваринництва (на 1 кг продукції за встановленими ставками), за умови реалізації молока, м'яса великої рогатої худоби, м'яса свиней власного виробництва переробним, заготівельним та іншим організаціям, а також сільськогосподарським споживчим кооперативам; фермерам додатково – при реалізації продукції юридичним особам і індивідуальним підприємцям, які мають об'єкти стаціонарної торгової мережі, а також на сільськогосподарських кооперативних ринках. 2009 р. передбачено досить вагоме зростання вищезазначених субсидій на продукцію тваринництва – за здачу молодняка великої рогатої худоби в 1,25 раза, а молока – у 3 рази.

Російський досвід може бути цінним для України насамперед щодо надання власникам особистого селянського господарства широкого доступу до пільгових кредитів як на поточну діяльність, так і на інвестиційні проекти. Окрім цього, особисті селянські господарства отримали б таким чином певні кошти на підтримання і розширення своєї діяльності; це спонукало б їх до детінізації своїх доходів, а з часом і до підвищення господарського статусу.

Наступним напрямком державної підтримки господарств населення є залучення до системи державного соціального страхування. Загалом слід відмітити, що підтримка соціальної політики в сільськогосподарській сфері є важливим напрямом, статтею бюджетних асигнувань у багатьох країнах, зокрема Німеччині, Франції. Так, в Німеччині 2007 р. на ці цілі було виділено 3,7 млрд. євро (що становило 71% бюджету Федерального міністерства продовольства, сільського господарства і захисту прав споживачів) [6]. Співвіднівши ці суми з кількістю зайнятих в сільськогосподарському виробництві (1,3 млн. осіб), виявилось, що на одного зайнятого припадає за відповідними статтями 1846 євро, 77 і 846 євро, що в сумі становить 2769 євро. Для пересічного українця це «захмарна» цифра.

Отже, пенсійне забезпечення зайнятих у сільському господарстві є поширеною формою підтримки в багатьох країнах. В Україні також за рахунок бюджетних коштів здійснювалась компенсація Пенсійному фонду втрат від застосування платниками фіксованого сільськогосподарського податку спеціальної ставки по сплаті збору на обов'язкове пенсійне страхування, тобто така підтримка вже надається сільськогосподарським підприємствам, які залучають найману працю. Доцільно було б і щодо членів особистих селянських господарств, які зареєструвалися, припустимо, спочатку платниками податків з доходів фізичних осіб, а в подальшому – суб'єктами індивідуального підприємництва та членами сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, надавати Пенсійному фонду компенсацію повної, а згодом частини ставки (за регресивною шкалою) по сплаті збору на обов'язкове пенсійне страхування.

І зрештою чи не найважливішим інструментом забезпечення ефективного розвитку малих форм агрогосподарювання є розв'язання проблем просування виробленої ними продукції на регіональні та позарегіональні ринки, а також матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарського виробництва, що зумовлює потребу в розвитку системи сільськогосподарських кооперативів, які б здійснювали постачальницько-збутові та обслуговуючі функції. До основних причин, які викликають необхідність кооперації дрібних виробників сільськогосподарської продукції (фермерських, особистих селянських господарств), можна віднести такі: обмеженість власних грошових засобів, необхідних для ефективного функціонування господарства; висока фондо- і матеріалоємність виробництва, яка потребує великих інвестицій; сезонність у використанні виробничих ресурсів і одержанні сільгосппродукції; неспроможність формувати необхідні товарні партії продукції; можливість

розширення за рахунок кооперації розмірів виробництва, підвищення його ефективності та здатності вистояти в умовах несприятливої ринкової кон'юнктури.

Саме членам сільськогосподарських кооперативів доцільно насамперед надавати компенсацію ставки (повної, а згодом частини) по сплаті збору на обов'язкове пенсійне страхування (пропозиція щодо цього заходу обґрунтована вище). Це б стимулювало як до ведення особистих селянських господарств, так і до їх об'єднання в кооператив.

Державне регулювання розвитку господарств населення як малих форм господарювання в аграрному секторі, найдоцільніше здійснювати насамперед в межах загальної системи підтримки аграрного сектора економіки. З цією метою мають бути здійснені заходи, які дозволили б господарствам населення отримувати кредити, за якими частина відсоткової ставки погашається за рахунок коштів державного бюджету; щодо включення господарств населення до системи погектарних виплат за посіви сільськогосподарських культур, стимулювання виробництва продукції тваринництва, інших видів державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції.

За аналогією з сектором сільськогосподарських підприємств, по якому впродовж тривалого часу здійснювалась компенсація Пенсійному фонду втрат від застосування платниками сільськогосподарського податку спеціальної ставки по сплаті збору на обов'язкове пенсійне страхування, доцільно запровадити спеціальну бюджетну програму з компенсації Пенсійному фонду втрат на пенсійне страхування осіб, зайнятих в особистому селянському господарстві.

Спеціальні форми державної підтримки господарств населення можуть стосуватися стимулювання розвитку процесів кооперації в секторі цих господарств, диверсифікації зайнятості і доходів членів особистих селянських господарств, здійснення заходів зі збереження агроландшафтів і загалом навколишнього середовища та підтримки садівництва і городництва. Підтримка повинна враховувати й різний характер сільськогосподарської діяльності домогосподарств: одних – зосередження на виробництві продукції для власних потреб (підсобна діяльність), інших – на заохочення, окрім сільськогосподарської, іншими видами діяльності, ще інших – до переходу на підприємницькі засади (рис. 1).

Рис. 1. Напрями трансформації господарств населення та заходи їх підтримки

Література

1. Регламент Комісії (ЄС) №1/2004 від 23 грудня 2003р. про застосування статей 87 та 88 Договору про ЄС до державної допомоги малим та середнім підприємствам, які займаються виробництвом, переробкою та розміщенням на ринку сільськогосподарської продукції. – С. 2-14.
2. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 р. № 2982 – IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №1. – С. 17.
3. Бородіна О.М. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О.М. Бородіна, І.В. Прокопа // Економіка України. – 2009. – №4. – С. 74-85.
4. Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми [Бородіна О.М., Киризиук С.В., Попова О.Л. та ін.; /за ред. О.М. Бородіної]. К.: Ін-т екон. та прогноз. НАНУ, 2008. – 264 с.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://telegraf.by/in_belarus/15523.html
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rfhwb.de/Index/Economy_de/Agriculture.Htm

Рецензент докт. екон. наук, професор Лотоцький І.І.

331

Тумакова С.В., к.э.н., доцент,
Севастопольский филиал ЧВУЗ

«Крымский институт экономики и хозяйственного права», г. Севастополь

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РЫНКА РАБОЧЕЙ СИЛЫ:
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОТНОШЕНИЙ СОБСТВЕННОСТИ**

Современный рынок рабочей силы в Украине отражает всю противоречивость, происходящих в экономике страны процессов, которая обуславливает возникновение, расширение и углубление таких явлений, как: снижение уровня доходов работающих по найму, рост безработицы среди трудоспособных граждан страны, снижение уровня жизни трудящихся, устойчивое существование бедности, сокращение численности населения и другие. В совокупности они означают, с точки зрения общественного воспроизводственного процесса, суживающее воспроизводство рабочей силы. Противоречия, связанные с новой для Украины формой организации хозяйственной деятельности – рыночной, обуславливают, таким образом, развитие противоречий в фундаментальных экономических процессах – воспроизводственных. Так, переход к рынку имел целью повышение эффективности общественного производства, увеличение основных макроэкономических показателей (отражающих реальный рост экономики страны), что и имеет место, однако, наряду с этим происходит суживающееся воспроизводство с совокупной рабочей силы, приводящее к демографическому кризису, грозящему перерасти в демографическую катастрофу в стране. В связи с этим необходимы активные действия государства, направленные на преодоление такой ситуации, которые требуют соответствующего научного обоснования, что обуславливает актуальность темы статьи.

Вопросам теоретического и методологического анализа организации и развития социально-экономических процессов в стране, эффективного использования основных факторов производства, в том числе совокупной рабочей силы, посвящены научные разработки отечественных и зарубежных ученых. Среди них А. Амоша, В. Антонюк, Д. Богиня, В. Геец, О. Гришнова, И. Петрова, А. Колот, Э. Либанова, А. Бабенко, О.Новикова, Л. Шевченко, С. Цьохла, В. Василенко, Р. Абдулаев, М. Нагорская, С. Наливайченко, В. Подсолонко, В. Померанец, И. Яковенко, Р.С. Смит, М. Портер, Б. Мильнер, А. Котляр, В. Иноземцев и другие. Однако, научно-методологические основы дальнейшего развития государственного регулирования рынка рабочей силы, направленного на разрешения противоречий отношений собственности в этой сфере исследованы недостаточно.

Цель статьи - научный анализ особенностей противоречий отношений собственности на рынке рабочей силы и возможностей государства по содействию их разрешению.

На рынке рабочей силы отношения собственности имеют особое социально-экономическое содержание и значение. Именно они определяют участие и роль их субъектов в важнейших экономических процессах: распределении, перераспределении и потреблении дохода, создаваемого в обществе, в присвоении результатов хозяйственной деятельности общества. Особое значение отношений собственности обусловлено и тем, что, с одной стороны, объектом отношений собственности выступают средства производства, которые в определенной совокупности, в определенном наборе образуют рабочие места (вместе с соответствующими условиями